

Katja Boh

DRUŽINSKA IN PREBIVALSTVENA POLITIKA: SHAJANJA IN RAZHAJANJA

V prispevku so podčrtane nekatere značilnosti prebivalstvene in družinske politike ter odnosa med njima. Posebej so obravnavane težave, ki nastajajo pri opredeljevanju obeh politik zaradi njune obsežnosti, kompleksnosti in prepletenosti z drugimi politikami in zaradi pomanjkanja zanesljivih meril pri določanju prebivalstvenega optimuma. Optimum se v praksi določa glede na trenutni položaj in razporeditev politične moči.

Avtorica osredinja svojo argumentacijo okrog naslednjih tez:

a) Prebivalstvena politika se udejanja prek ukrepov družinske politike, vendar sta cilja obeh različna, pogosto celo divergentna.

b) Prebivalstvena politika ne more biti uspešna, ker zastopa kolektivistične interese, ki z individualnimi in družinskimi niso vedno usklajeni.

c) Spreminjanje rodnostnega vedenja je večinoma posledica splošnega družbenega razvoja in ne prebivalstvenih ukrepov.

In the paper some characteristics of the population and family policies and their relationship are discussed. Emphasis is given to difficulties that emerge from the extreme complexity of both policies and their interplay with other policies, and the lack of criteria in defining the population optimum. The population optimum is often defined in accordance with the existing situation and the distribution of political power.

The author's argumentation concentrates on the following theses:

a) Population policy is realized through family policy measures, the goals of the two policies, however, are often divergent.

b) Population policies cannot be successful, because they represent collectivist interests against individual and family interests.

c) Changing fertility patterns is mostly influenced by overall social changes and not by population measures.

družina, družinska politika, prebivalstvena politika, rodnost

Opredelitev odnosa med družinsko in prebivalstveno politiko ni niti najmanj enostavna. Prva težava je v tem, da niti družinska niti prebivalstvena politika nimata nekega strogo definiranega polja, kot ga ima npr. agrarna, zdravstvena, izobraževalna ali kakšna druga politika. Če se nočemo zadovoljiti samo z idejnimi konstrukti in predstavami o tem, kaj naj bi bila, ampak želimo zaobseči empirično realiteto obeh politik, to je družinske in prebivalstvene, že takoj pri prvem koraku zadenemo ob problem, kako določiti njune posebnosti ter njune konvergentne in divergentne smeri delovanja. Družina in prebivalstvo tako kot človeštvo nasploh, posredno ali neposredno zadevajo vsako politiko. S tega vidika bi lahko celo rekli, da sta družinska in prebivalstvena politika implicitni dimenziji vsake druge politike.

Družino in prebivalstvo na ta ali oni način prizadenejo ukrepi v zdravstvu, stanovanjski politiki, izobraževanju, zaposlovanju, dohodkovni in davčni politiki, pa še bi jih lahko našeli. Z vsemi temi politikami in posameznimi ukrepi hote ali nehote, posredno ali neposredno, vplivamo na družino in

ustvarjamo razmere za razvoj prebivalstva. Vplivamo na sklepanje zakonskih zvez, ustvarjanje družinske skupnosti, na rojstva in smrti, selitve itn. Lahko bi celo rekli, da večina tega, kar počne država, na določen način vpliva na družino na eni in demografsko situacijo na drugi strani.

1. Cilji družinske politike

Družinska politika je usmerjena k družinski skupnosti, ki jo sestavljajo starši in otroci, njen osnovni cilj pa je zagotoviti pogoje za nemoteno in kvalitetno reprodukcijo. Prav zato ima v družinski politiki prednost otrok in družinska politika je prvenstveno v funkciji zagotavljanja njegovih interesov. »V najboljšem interesu otroka« je vodilo in izhodišče pri odločanju in sankcioniranju družinsko političnih stališč, pa najsi bo to na pravnem, izobraževalnem, zdravstvenem, socialno-varstvenem ali kateremkoli drugem področju. Osrediščenost na otroka in delovanje v njegovem interesu se kaže v institucijah, ki imajo pravzaprav iste cilje, to je, zagotoviti otroku pogoje, potrebne za njegovo rojstvo in razvoj. Med takšne institucije sodi tudi starševstvo.

Družina in starševstvo namreč nista samo biološko, ampak sta v prvi vrsti tudi kulturno opredeljena. To se najbolj jasno pokaže pri urejanju očetovstva. Mati je z otrokom naravno povezana z nosečnostjo in dojenjem. Med očetom in otrokom pa te naravne vezi ni. Odnos med očetom in otrokom je predvsem sociološko opredeljen s tem, kar B. Malinowskyv (1930) imenuje »legimitetni princip«. Ta implicira, da družina obstaja tedaj in samo tedaj, če je zagotovljena tudi očetovska vloga. Nosilec očetovske vloge ni nujno otrokov biološki oče, je pa odgovoren za njegov razvoj in je njegov zaščitnik. Institucija očetovstva je torej pravna in kulturna kategorija. Njen osnovni cilj pa je otroku zagotoviti status in življenjske pogoje.

Vse družbe, pretekle in sedanje, manj in bolj razvite imajo in so vedno imele določena stališča do starševstva in potomstva ter so poskušale in poskušajo vplivati na prokreacijo. Temu namenu so rabila endogamna in ekso-gamna pravila sklepanja zakonskih zvez in pravila, ki so določala, kdaj in v kakšnih primerih so dovoljeni pred- in zunajzakonski spolni odnosi. V svoji analizi 240-ih sodobnih in zgodovinskih družb je znani ameriški antropolog in sociolog G. Murdock (1949) ugotovil, da je bil zunajzakonski odnos dovoljen samo v 3 % vseh družb, ki jih je vključil v svojo raziskavo, medtem ko so bili predzakonski spolni odnosi dovoljeni v 70 % primerov, pač zato, ker je v takšnem odnosu spočetemu otroku možno tudi naknadno določiti očeta in ga s tem legitimizirati.

Sodobna medicinska tehnologija je imela za posledico velike spremembe v odnosih med spoloma. Omogočila je delitev spolnosti od starševstva. S tem pa so postala nepotrebna in neustrezna tudi nekatera pravila obnašanja in pravne norme, ki so dotlej uravnavali in predpisovali meje dovoljenega in prepovedanega v spolnih in zakonskih odnosih. V novi, manj restriktivni moralni klimi, so morale države spremeniti svoje zakonodaje in razvil se je strpen odnos do oblik seksualnega obnašanja (homoseksualnosti, zunajzakonskega rojevanja ipd.), ki so bile še pred nedavnim nasprijemljive. Kljub temu pa se družbe še vedno niso (in verjetno se tudi ne morejo) popolnoma odpovedati kontroli teh oblik; politika deluje ves čas v smeri omejevanja tistih oblik seksualnega vedenja, ki ne zagotavljajo reprodukcije in otrokove legimitnosti.

Vendar družba ne bdi samo nad prokreacijo, ampak tudi spremlja in usmerja razvoj mladih generacij. V preteklosti je bilo to naloženo družini, z nastankom države so te funkcije postopno prevzele državne institucije. Tako

rekoč v vseh družbah (in to še posebno velja za družbe blaginje ali socialne države), si starši in država delijo stroške za otrokovo vzrejo, vzgojo in izobraževanje. Otroške dodatke in različne pomoči družini vsi poznajo, razlike so le v obliki in obsegu. Država podpira družino neposredno z denarnimi dodatki ali posredno na ta način, da organizira in subvencionira dejavnosti v korist družini in otroku.

Družina ina namreč dvojno naravo: na eni strani je prokreacija in otrokova socializacija zasebna stvar dvojice in ostaja v izključni domeni njene odločitve, na drugi strani pa je to edini način, kako si družba lahko zagotovi svojo biološko in kulturno kontinuiteto. Zato imajo oboji, starši in država, legitimen interes za otroke in družino. Mnoge težave in dileme, ki spremljajo oblikovanje in udejanjanje »pravične« družinske politike, nastajajo prav zaradi teh ne vedno in nujno usklajenih interesov. (A. Myrdal, 1947)

Spričo paradigme o izgubi družinskih funkcij v procesu velike transformacije, za katero je bil značilen premik od skupnosti (Gemeinschaft) k družbi (Gesellschaft) deluje teza, po kateri je družina ostala glavni socializacijski dejavnik, naravnost pradoksalno. In vendar je to nasprotje le navidezno, kajti neredko spregledamo, da je šel ta razvoj znotraj družine prav v nasprotno smer. Spremenjeni odnosi med partnerjema in v družini so samo eden, vendar značilen primer tega procesa.

V tipično tradicionalnih okoljih se zakonski partnerji izbirajo po pretežno racionalnih in funkcionalnih merilih. Pogosto jih izbirajo starši bodočih zakoncev, pri čemer se predvsem upoštevajo gmotno stanje ženina in njegove možnosti za prevzemanje vloge hranitelja družine; ženina dota je temu le dodatek. Pomemben je tudi socialni izvor, pričakovana dediščina in gotovo ne nazadnje fizična kondicija kot pogoj za bodoče starševstvo. V situaciji, ko so genetske, socialne in ekonomske značilnosti partnerjev odločilna merila za izbor zakonskega partnerja in jamstvo za uspešen zakon, obstaja bojazen, da bi čustva utegnila delovati razdiralno. Zgodovina nas uči, da naši predniki niso negovali romantične ljubezni in da so jo celo prezirali. Tam, kjer se je pojavila kot vrednota, je običajno veljala le za zunajzakonske odnose (W. Goode, 1959). Sele v sodobni meščanski družini se je razvila ideja o tem, da naj bi bila zakonska zveza utemeljena na ljubezni. K temu je v veliki meri pripomoglo rahljanje starih družinskih struktur. Posameznik je izgubil čvrsta tradicionalna oporišča in postal vedno bolj odvisen od sebe in tistih, s katerimi lahko naveže čustveni odnos. Na ta način je romantična ljubezen postala edina legitimna osnova za zakonsko zvezo. Ohranitev čustvenih odnosov v družini in njihovo negovanje pa ni pomembno samo za oba partnerja in za vzpostavljanje njunega čustvenega ravnotežja, ampak je enako pomembno ali celo pomembnejše za otrokov socialni in duševni razvoj.

Ljubezenska čustva med moškim in žensko pa so pogosto efemerna in ranljiva, zato tudi niso najboljše jamstvo za trajno zvezo. Posledica so ločitve in razveze; število teh hitro raste. V Evropi se dandanes razveže že vsak peti do vsak tretji zakon (vrednosti nekoliko variirajo od dežele do dežele), in pričakujejo, da bo v prihodnje še več razvez.

Ko se je v 20. letih (20. stol.) že pokazalo, da so kontracepcijske metode dovolj zanesljive in so bili dani pogoji za ločitev med spolnostjo in starševstvom, se je pojavila nova oblika skupnega življenja dveh partnerjev, tako imenovani »poskusni zakon«, najprej v ZDA, potem pa se je hitro širil tudi v zahodno Evropo. (B. Lindsey, E. Wainright 1925) Pri tem ni šlo za nikakršno legitimiranje promiskuitete, marveč preprosto za institucijo, ki je imela namen preskusiti trajnost zveze v okoliščinah skupnega življenja. Takšen »poskusni zakon« so partnerji lahko potrdili tudi na sodišču, razmere skupnega

življenja pa naj bi bile identične zakonskim; izjema je bilo le roditeljstvo. Roditeljstvo pač ni samo zasebna stvar dvojice in zato zahteva legalizacijo zakona z vsemi moralnimi in pravnimi posledicami za starše in otroka.

Institucija »poskusnega zakona« je bila znana tudi v tradicionalnih družbah (bila je razširjena v nekaterih predelih Slovenije), le da je bil njen namen nekoliko drugačen, čeprav je bil spet v funkciji ohranjanja družine in zagotavljanja potomstva. Njen osnovni namen je bil obvarovati bodoča zakonca (predvsem moža) pred nevarnostjo, da v zakonu morebiti ne bi imela otrok oz. natančneje, namen je bil testirati žensko in njeno sposobnost za rojevanje. Partnerji so se poročili šele, ko je ženska rodila enega ali več otrok.

Podobni so tudi sodobni »poskusni zakoni«. Postalo je že skoraj normalno, da mlade dvojice najprej preskusijo, če so zrele za skupno življenje in se morebiti poročijo, ko se odločijo za potomstvo. Vedno več pa je dvojic, ki svoje zveze ne legalizirajo, tudi ko se rodi otrok.

Družinska politika, v tem primeru njene pravne institucije, so se hitro prilagodile novi realiteti in legalizirale »zunajzakonsko skupnost«. S tem se je tako rekoč odpovedala družbeni kontroli nad zakonom (niso potrebne razveze), ohranila pa kontrolo nad prokreacijo in razvojem novih generacij. S tem ko se je izenačila pravica otrok ne glede na to, v kakšni zvezi se rodijo in neporočenim staršem predpisala enake dolžnosti in odgovornosti, kot jih imajo poročeni, je spet zagotovljena osnovna funkcija družine.

Strnjeno bi torej lahko rekli, da družinska politika prek svojih instrumentov (in ob pomoči drugih politik, ki niso eksplicitno družinske) ureja materialni, socialni in pravni položaj družine in na ta način ustvarja možnosti za rojstvo in varno otrokovo življenje na eni in za kontinuirano reprodukcijo na drugi strani.

2. Cilji prebivalstvene politike

Enako kot v družinski politiki je potrebno tudi v prebivalstveni politiki najprej določiti, kakšni so njeni cilji. Pravzaprav je cilj prebivalstvene politike doseči optimum v rasti, sestavi in gibanju prebivalstva. Toda težava je v tem, ker je optimum težko določljiv. Vprašanje namreč je, kako določiti, kdaj je ljudi premalo ali kdaj jih je preveč, kdaj prebivalstvo prehitro raste, stagnira, ali preveč upada, saj zahteva udejanjanje ciljev različnih nacionalnih politik (ekonomske, zaposlovanje, ekološke, družinske itn.) različne velikosti prebivalstva.

Očitno je, da obstaja neka logika, ki v čisto določeni fazi razvoja ekonomskih in socialnih odnosov opredeljuje stališča do problemov prebivalstva in določa, kaj je v nekem času in prostoru optimalno, ter kakšna naj bo politika reševanja prebivalstvenih problemov. Če se prebivalstveni parametri približujejo zelenim vrednostim in, če se, v kolikšni meri, ali, če od njih odstopajo, je pač odvisno od zastavljenih ciljev in meril za ocenjevanje le-teh.

Prebivalstvena politika ni bila nikoli cilj sama po sebi (R. L. Clinton et al., 1972), marveč je bila vedno le del celotne politike načrtovanja v določenem sistemu ekonomskih in socialnih odnosov. Na osnovi podatkov in poznavanja zgodovinskega razvoja prebivalstvenih procesov je možno sklepati na to, kakšna je bila politika prebivalstva v nekem zgodovinskem obdobju in odgovoriti na vprašanje, v kolikšni meri so bila sredstva prebivalstvene politike usklajena s prevladajočo doktrino in ideologijo tedanjega časa.

Bržkone ni slučaj, da je Thomas Robert Malthus napisal svoj esej o populaciji (1803, 7. izdaja 1960) v Angliji prav v času, ko je bil tam manufakturni in

predindustrijski kapitalizem že pri koncu in s tem tudi konjunktura za delovno silo. V času, ko je Mathus pisal je bila v Angliji že brezposelnost. Ne bomo se poglobljali v podrobnejšo analizo takratnih političnih in ekonomskih tokov, pomembno pa je povedati, da je bil njegov »Esej o principih populacije« (1798) reakcija na prevladujočo merkantilistično politično-ekonomsko doktrino; ta se je, zaradi potreb gospodarstva po številnejši delovni sili, zavzemala za umetno pospeševanje rasti prebivalstva z rojstvi in z uvažanjem tuje delovne sile.

Iz potreb, ki so jih narekovali bodisi politični bodisi gospodarski ali socialni cilji, so različne družbe uvajale prebivalstvene politike, ki so bile v odnosu do velikosti in rasti prebivalstva ekspanzionistične in ki so se zavzemale za hitrejšo rast prebivalstva s stimuliranjem rojstev, ali pa restriktivne, ki so rojstva omejevale.

3. Pronatalistična prebivalstvena politika

Če pogledamo nazaj v zgodovino, lahko ugotovimo, da je za obdobje rimskega cesarstva značilen izrazit kult rodnosti, kot ga opažamo pri vseh civilizacijah v vzponu. Ideologija hitrejšje rasti prebivalstva je bila utemeljena z militarističnimi in političnimi ter ekspanzionističnimi težnjami starega Rima. Rimski posci so svarili pred nevarnostjo depopulacije (ki se je tudi pojavila, ko je bilo cesarstvo v zatonu) in nekateri cesarji, posebno August (63. pn. št. do 14. po n. št.) so uvedli zakonodajo, ki je pospeševala rojstva. Julij Cezar je obljubil: Kdor bo imel tri otroke, lahko dobi zemljo v Campagni.

Stališča, ki so jih imeli do problemov prebivalstva v srednjem veku, sprva niso temeljila na ekonomskih izhodiščih. Zaradi krčenja prebivalstva, zaradi neprestanih vojn in bolezenskih epidemij pa se je počasi izoblikovalo mnenje, da je rast prebivalstva nekaj, kar je samo po sebi dobro in znamenje božje naklonjenosti. To se je dobro prileglo interesom vladajočega razreda, ki si je na ta način zagotavljal vojake in delovno silo.

Populacionistična teorija v 17. in 18. stoletju je slonela na izrazito paternalističnih premisah, ali kot je povedal Guillaume de Budé (1467–1540): »Kraljeva slava je v številčnosti njegovih podanikov.« Še bolj ekspliciten je bil Jean Bodin (1530–1596) s svojim znanim izrekom: »Ni večjega bogastva in večje moči kot je človek.«

Ekspanzionistična motivacija v prebivalstveni politiki je bržkone dosegla vrhunec v nacionalsocialistični Nemčiji in boljševistični pooktobrski Sovjetski zvezi. Intenzivna pronatalistična propaganda, pomoč družini v obliki dodatkov, nagrajevanje in čaščenje materinstva, prepoved vseh metod načrtovanja in omejevanja rojstev, aktiviranje evgeničnega zakona, vse to je kazalo hotenje nacistov po večji in genetski čisti populaciji. Sovjetska zveza (kot še marsikateri drugi totalitarni režim) se je najprej odvrnila od družine in jo želela nadomestiti z alternativnimi institucijami.

Posledice takšne politike so bile porazne. Rodnost je drastično padla, število abortusov pa je porastlo. Vedno več je bilo zapuščenih in vzgojno zanemarjenih otrok, porastla je mladinska delikventnost. Kot odgovor na takšno stanje se je v 30-ih letih zgodil radikalen preobrat v družinski politiki. Do tedaj prezirana meščanska ljubezen in srečna družina sta postali glavna vsebina in cilj nove politike, družinska zakonodaja pa je zaostrišla do te meje, da se skoraj ni bilo mogoče razvezati. Matere z več otroci so dobivale odlikovanja, tiste z deset in več otroki pa so slavili kot junakinje SSSR. V populatičnem duhu 17. in 18. stoletja je Nikita Hruščev 1955. leta nagovoril sovjetske

državljanke z besedami: »... Naša dežela bo toliko bolj močna, kolikor več bo imela državljanov. Buržoazne ideologije so sprejele teorijo o prenaseljenosti in se sprašujejo, kako bi omejile rodnost in zmanjšale rast prebivalstva. Pri nas tovariši, se kaže problem v drugačni luči. Če bomo k 200 milijonom, kolikor nas je, dodali še 200 milijonov, bo še vedno premalo. Če bo vsaka družina imela le dva otroka, se naša populacija ne bo povečala, marveč zmanjšala, ... zato je potrebno, da bi imela vsaka družina vsaj tri otroke ...«

V številu je moč, je bil argument, s katerim so politike in politiki krepili svoje težnje po čim večjem človeškem potencialu in s katerim so si vladajoče strukture zagotavljale moč in kontrolo – ne le nad svojim, marveč tudi nad tujim teritorijem. Politike pospeševanja rasti prebivalstva s ciljem, da bi se povečalo bogastvo in politična moč vladarja, kralja, ter kasneje države, naroda, so vztrajale dolga stoletja in do določene mere še vedno uravnajajo tok političnih in prebivalstveno političnih akcij.

Iz novejših zgodovine je znan primer kanadskih nacionalistov francoskega rodu, ki so katoliško doktrino o družini spretno izkoristili za doseganje svojih partikularnih interesov. Z gibanjem »la revanche des berceaux« (maščevanje zibelk) so propagirali večjo rodnost v svoji nacionalni skupini, da bi na ta način utrdili francoski živelj v Kanadi in pomnožili število svojih volivcev. Podobno se je dogajalo na Nizozemskem, ko so se katoliki z večjo rodnostjo in s tem s hitrejšo rastjo svojega prebivalstva bojevali za politično emancipacijo nasproti kalvinistični dominaciji. (F. Van Heek, 1954).

Razen političnih in militarističnih ciljev, pa lahko večjo rast prebivalstva narekujejo tudi gospodarski in razvojni cilji. Izjemno nizka rast prebivalstva, ki ne dosega stopnje rodnosti, potrebne za preprosto reprodukcijo, je v zadnjem času v skoraj vseh deželah evropskega vzhoda in zahoda sprožila pobude za oblikovanje političnih stališč in implementacijo široko zastavljenih programov in akcij za stimulacijo rodnosti.

4. Restriktivne prebivalstvene politike

V nasprotju z ekspanzionističnimi politikami so bile restriktivne politike ali politike omejevanja rojstev v zgodovini prava redkost, vendar jih lahko zasledimo že v primitivnih družbah. Že davno pred našim štetjem so nekatere kulture gojile normo majhne družine. Pravijo, da so Tračani jokali, če se je rodil otrok, in se veselili njegove smrti. Poznamo primere, ko je veljalo pravilo o tem, koliko otrok lahko preživlja družina, in če se je rodilo več otrok, kot jih je lahko preživljala, so jih bodisi izpostavili nevarnosti bodisi so jih drugače usmrtili.

V starih kitajskih filozofskih šolah že zasledimo razprave o tem, kolikšno naj bi bilo optimalno prebivalstvo za potrebe agrarnega gospodarstva in kako naj bi oblast vplivala na enakomernejšo distribucijo ljudi glede na obdelovalno zemljo. Medtem ko je Sparta spodbujala k rojevanju več otrok, sta se Platon in Aristotel zavzemala za restrikcijo prebivalstva iz strahu, da bi se utegnili grška mesta preveč povečati in spet sta navrgla vprašanje o optimalni velikosti prebivalstva. Pri tem se nista omejila samo na ekonomske kriterije določanja optimuma. Menila sta, da mora biti prebivalstvo zadosti veliko, da je gospodarsko samozadostno in sposobno za obrambo, pa vendar ne preštevilo za demokratično vladavino.

Novejše restriktivne prebivalstvene politike so utemeljene na Malthusovi teoriji po kateri je rast prebivalstva omejena z možnostmi za preživetje. Malthus je trdil, da raste prebivalstvo v svetu hitreje, kot se večajo njegove

možnosti za življenje, zato pride do prenaseljenosti, ki je po njegovem »vzrok za bedo«.

Naštel je tri načine kontrole prebivalstva. »Check through misery« je naravna selekcija, ki nastane kot posledica bede, lakote, boleznih in vojn. Beda je po Malthusu nujna posledica nenadzorovanih rojstev. Svojo tezo pa utemeljuje s podatki socialno-antropoloških in etnoloških opazovanj plemen in narodov v različnih fazah njihove rasti. Tudi »check through vice« je po njegovem posledica nenadzorovane rasti in nebrzdanih strasti, pri čemer se ljudje v izogib siromaštvu in zato, da bi zmanjšali število otrok, zatekajo k »nečednim« dejanjem. Po Malthusu lahko le osveščeno prebivalstvo, ki je sposobno racionalnih odločitev, prostovoljno sprejme restrikcije in edina za Malthusa sprejemljiva restrikcija je odlaganje porok. Seksualna vzdržanost je bila za njega edino uspešno in človeka vredno sredstvo prebivalstvene politike. V Malthusovem jeziku se takšen način kontrole rojstev imenuje »check through moral restraint«.

Najhujši nasprotniki Malthusovih idej so bili socialisti in še posebno K. Marx. Nasprotovali so Malthusovim poskusom, da bi hude socialne in ekonomske probleme proletariata pojasnevali s prenaseljenostjo in jih reševali z restrikcijo sklepanja zakonskih zvez in omejevanjem rojstev.

Socialistična gibanja po Marxu pa vse tja do oktobrske revolucije niso imele enotnih stališč do prebivalstvenih problemov in načinov za reševanje le-teh. Izhajali so iz trenutnih situacij in neposrednih političnih ciljev. Iz opozicije do vladne politike so se nekateri zavzemali za kontrolo in omejevanja rojstev in E. Bernstein je pozval na »štrajk rojstev«, da bi s tem kapitalizmu odvzel delovno silo ter zmanjšal moč vladajočih struktur. Nasprotno sta se Roza Luxemburg in Klara Zetkin odločno upirali omejevanju rojstev, misleč da je moč delavskega razreda v njegovi številčnosti, ki je odločilna za njegovo končno zmago.

Restriktivne politike, ki imajo za cilj omejevanje prehitre rasti prebivalstva, so se v večjem obsegu razvile šele po 2. svetovni vojni, ko prihaja v nekaterih nerazvitih deželah zaradi nenadnega upadanja smrtnosti ob razmeroma visoki rodnosti do pravih demografskih eksplozij. Ob tem se je razvilo »novo-Malthusovsko gibanje«, ki se v duhu Malthusovskih tez zavzema za omejevanje rojstev, toda ne več z vzdržnostjo, marveč z uvajanjem različnih kontracepcijskih metod in tehnik.

5. Divergentni cilji prebivalstvene in družinske politike

Za določevanje prebivalstvenega optimuma torej nimamo nobenih zanesljivih meril. O tem, kolikšen je prebivalstveni optimum, odločajo prevladujoči interesi in razporeditev politične moči. Samo v skrajnih primerih lahko z večjo gotovostjo rečemo, da je prebivalstvo preveliko ali da prehitro raste (kot je to primer v deželah v razvoju), ali da je ljudi premalo oz. da je rast prepočasna (kadar prihaja do depopulacije določenih reegij). Težave pa niso samo pri določevanju optimuma, ampak tudi pri interpretaciji rezultatov dolgoročnih demografskih projekcij (W. Petersen 1975). In to je samo še dodaten razlog, da prihaja do navzkrižnih mnenj in vrednotenj prebivalstvenih parametrov, ki se potem več ali manj poljubno izkoriščajo za udejanjanje različnih ciljev.

Strah pred prenaseljenostjo, drugič strah pred depopulacijo, se pojavljata kot val in sprožata pravi preplah ter kataklizmične napovedi. Tako se je v 20-ih letih nenadoma pojavilo prepričanje, da zahodni polobli grozi prena-

ljenost in s tem v zvezi skrajno poenostavljene različice maltuzijanskega razmišljanja. Samo deset let kasneje, v 30-ih letih, pa je zahodno Evropo in Severno Ameriko zajel nov val, toda tokrat strah pred depopulacijo. (Iz tega obdobja so že dobro znani pronatalistični ukrepi v Franciji). Seveda so bile razmere v dvajsetih in tridesetih letih 20. stol. zelo različne. Medtem ko so bila dvajseta leta v znamenju blaginje, je prebivalstvo v tridesetih letih pestila ena najhujših gospodarskih kriz v zgodovini, povezana z množično nezaposlenostjo. Bile so tudi razlike v demografskih kazalcih, vendar še zdaleč ne tolikšne, da bi opravičevale bodisi »maltuziansko« bodisi »proti-maltuziansko« fobijo. Argumenti niso izhajali iz racionalnih spoznanj, kar potrjuje tudi dejstvo, da so na primer nezaposlenost v dvajsetih letih pripisovali prehitri, v tridesetih letih 20. stol. pa prepočasni rasti prebivalstva, in to celo isti znanstveniki, tudi John Maynard Keynes. In dandanes, ko nas je spet enkrat preplaval »maltuzianski« val, iščemo spet iste odgovore na ista vprašanja.

In končno, tudi če bi imeli instrumente za merjenje prebivalstvenega optimuma in če bi imeli še tako zanesljive demografske analize, nam to ne bi veliko pomagalo v prizadevanjih za usmerjanje in preusmerjanje rodnostnih trendov. Rodnost je odvisna od cele vrste materialnih, kulturnih in socialnih dejavnikov, ki jih je nemogoče zaobseči z analizo, še težje pa je nanje vplivati in jih spreminjati.

Odnos med družinsko in prebivalstveno politiko je izjemno zapleten in verjetno zato tudi slabo razčlenjen. Včasih se obe politiki uporabljata kot sinonima. To se dogaja zlasti v situacijah, ko se želi omejiti število rojstev s politiko načrtovanja družine. Pričakuje se, da se bodo prokreativni vzorci spremenili, če bodo dvojice imele dostop do sodobnih kontracepcijskih metod.

Nič manj naivna pa niso pričakovanja, da se bodo dvojice brez oklevanja odločile za več otrok, če bodo družini zagotovljeni gmotni viri za preživetje in bo država prevzela del skrbi za otroka ter na ta način ublažila posledice enosmernega medgeneracijskega toka blaginje (J. C. Caldwell 1982) Na ta način se sicer lahko zviša življenjska raven družine, vendar to nima večjega vpliva na rodnost. O tem nas prepričujejo najnovejše izkušnje v različnih evropskih in še prav posebej v vzhodnoevropskih državah. (M. Macura, R. Nakarada et al. 1984).

K. W. Back (1984) loči tri skupine dejavnikov, ki vplivajo na rodnost: instrumentalna pomoč, gratificirana interakcija in psihološka apreciacija. V deželah v razvoju in v predindustrijskih družbah je bila najpomembnejša instrumentalna pomoč. Z rastočo blaginjo dobivata večjo težo gratificirana interakcija in psihološka apreciacija. Povedano z drugimi besedami, ekonomski in delovni motivi za starševstvo v sodobnih družbah niso več pomembni. Glavni motivi za starševstvo so socialni in čustveni. Medtem ko instrumentalna, materialna pomoč in pomoč v delu zahtevajo količino, to je veliko otrok, pa se socialne in psihološke potrebe zadovoljujejo s kvaliteto odnosa, z večjo skrbjo za posameznega otroka in zato veliko število otrok ni več potrebno in zaželeno.

Ženske in moški se ne odločajo za otroka ali proti njemu (njim) ker si jih lahko privoščijo, ali pa si jih ne morejo privoščiti, ali zato, ker jih ne bi imeli radi. Ljudje imajo otroke, če so zanje motivirani in jih nimajo, če takšne motivacije manjka. Raziskave v razvitih nizko fertilitetnih družbah kažejo, da obstaja močno psihološko ravnotežje v korist otrokom in njihovim nematerialnim in neotipljivim koristim, ki jih imajo starši od otrok. (J. T. Fawcett 1973) Večina staršev danes želi imeti otroke, vendar ne več kot enega ali največ dva. Norma majhne družine je v Evropi že dolgo ideal, je percipirana kot

družinski »optimum«. In prav na tej točki, kot kaže, prihaja do neskladja med interesi, ki jih udejanja prebivalstvena politika ter individualnimi željami in motivacijami.

Prebivalstvena politika se lahko udejanja samo v odnosu med politikami in prek drugih politik, ki imajo posreden ali neposreden vpliv na razvoj prebivalstva. Med temi politikami je prav gotovo na prvem mestu družinska politika. Cilji družinske politike pa niso tudi cilji prebivalstvene politike in ukrepi le-te niso neposredno namenjeni (de)stimulaciji rojstev. Ekonomski ukrepi, razvijanje izobraževalnih opcij, skrb za zdravstveno in otroško varstvo, gospodinjski servisi, zaščita materinstva, zaposlovanje in zaščita pri delu gotovo sodijo k poglavitnim ukrepom družinske in nasploh socialne politike in so namenjeni izboljšanju kakovosti življenja družine in otroka, ne moremo pa z njimi vplivati na željo staršev, da bi imeli več (ali manj) otrok; tudi za to ne, ker ti ukrepi ne spreminjajo motivacijske strukture za starševstvo.

Prebivalstvene politike torej ne moremo podrediti družinski politiki, enako kot družinske politike ne smemo podrežati prebivalstvenim ciljem. Čeprav prebivalstvena politika praviloma deluje prek ukrepov družinske politike, pa vendar prebivalstvena in družinska politika nista istovetni. Z enakimi ali celo istimi eksplicitnimi ali implicitnimi ukrepi udejanjata drugačne cilje, ki pogosto celo divergirajo. Cilji in metode prebivalstvene politike, ki varuje prvenstveno kolektivistične (nacionalne) interese, ne delujejo vedno v korist otroka in družine in ne ščitijo njunih individualnih interesov, ki so s kolektivističnimi cilji prebivalstvene politike pogosto neusklajeni.

Obe politiki sta nujni sestavini načrtovanja družbenega razvoja, to je takšnega razvoja, ki mora zagotoviti normalno in konitnuirano odvijanje reprodukcije, vendar ne na način, ki bi ogrožal posamične družinske interese. Prav zato pa, ker so ti interesi pogosto neusklajeni, prebivalstveni ukrepi nimajo željenih rezultatov. Empirična evidenca ni potrdila njihove učinkovitosti, pa naj je šlo za politike omejevanja ali stimuliranja rojstev. Izjeme so le navidezne in so v prvi vrsti posledica obsežnih ekonomskih, političnih in kulturnih sprememb, ne pa načrtovanih prizadevanj za spreminjanje rodnosti.

VIRI

1. Back, K. W. (1984) Is it possible and how to affect fertility? Iv: Hatunen, H. (eds) Family and Population. Proceedings of the Scientific Conference on Family and Population. Helsinki. Publication of Vaestoliito.
2. Boh, K. (1988): Poskus sociološke analize nizke rodnosti. Družboslovne razprave 6. str. 23-33. Ljubljana.
3. Boh, K. (v tisku): The optimum Family - Policy Experiences in Eastern Europe. The Times. Singapore.
4. Caldwell, J. C. (1982) The Wealth Flow Theory of Fertility Decline. Iv: Hohn, C. and Mackensen R. (eds) Determinants of Fertility Trend Theories Re-examined. Ordina Ed. Liège.
5. Clinton, R. L., Flesh, S. W. et al (1972): Political Science in Population Studies. Lexington Books. Lexington-Massachusetts.
6. Fawcett, J. T. (1973) Psychological Perspectives in Population. Basic Books, Inc. New York.
7. Goode, W. (1959) The theoretical importance of love. American Sociological Review. 24. pp: 38-47.
8. Lindsey, B. B. and Wainwright E. (1925): The Revolt of Modern Youth. New York. Boni and Liveright. (1972).
9. Macura, N., Nakarada, R., Rašević, M., (1984): Mere populacione politike u evropskim zemljama, Beograd. Ekonomski institut.

10. Malinowsky, B. (1930): Parenthood – the basis of social structure. In: Calverton, V. F. and Schmalhausen, S. D. (Eds) *The new generation*. New York. McCauley.
11. Malthus T. R. (1960): *An Essay on Population*. London J. M. Dent and Sons LTD. New York. E. P. Dutton and Co. Inc. 7th Edition.
12. Murdock, G. P. (1949): *Social Structure*. New York. Macmillan.
13. Myrdal Alva: *National and Family (1974) The Swedish Experiment in Democratic Family and Population Policy*. Kegan Paul. London.
14. Petersen, W. (1975) On Relation between Family Policy and Population Policy. *International Journal of Comparative Sociology*. XVI/3–4.
15. Van Heek, F. (1954) *Het geboorte-niveau der Nederlandse Rooms-Katholieken: Een demografisch-sociologische studie van een geëmancipeerde minderheidsgroep*. Leiden. Stenferd Kroese.